

Євсюков Олександр Феліксович,
кандидат педагогічних наук, доцент,
провідний науковий співробітник
Національного наукового центру «Інститут судових
експертиз імені засл. проф. М. С. Бокаріуса»
Міністерства юстиції України
ORCID ID: 0000-0002-3554-8848

ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ КОМП'ЮТЕРНОГО ПОЛІГРАФА В ОКРЕМИХ ВИДАХ СУДОВИХ ПСИХОЛОГІЧНИХ ЕКСПЕРТИЗ

FEATURES OF THE APPLICATION OF COMPUTER-BASED POLYGRAPH IN CERTAIN TYPES OF FORENSIC PSYCHOLOGICAL EXPERTISE

Анотація. У статті приділено увагу питанню застосування комп'ютерного поліграфа в окремих видах судово-психологічних експертних досліджень та здобуття за допомогою нього орієнтовної інформації, необхідної для формування доказової бази за напрямками розслідування фактів державної зради, колабораційної діяльності, воєнних злочинів та інших кримінальних проваджень. На підставі основних вимог міжнародних договорів, наукових позицій і практичного досвіду розглянуто поняття й особливості застосування комп'ютерного поліграфа в діяльності судової експертології. Визначено основні принципи проведення судового психологічного дослідження із застосуванням спеціального технічного засобу – комп'ютерного поліграфа, такі як принцип добровільності, принцип правомірності, принцип неупередженості, принцип комплексності, принцип всебічного забезпечення прав і свобод людини, принцип зрозумілості, що, на думку автора, сприятиме якісному процесу дослідження та отриманню об'єктивних висновків.

Автором презентований один із варіантів використання судовими експертами Методики виявлення прихованої інформації під час проведення судового психологічного дослідження із застосуванням поліграфа у вигляді завдань за конкретними тематичними напрямками.

Зазначено, що для забезпечення потреб судової, слідчої, адвокатської діяльності, особливо з початком повномасштабного вторгнення, значна частина досліджень із застосуванням комп'ютерного поліграфа проводиться за напрямками розслідування фактів державної зради, колабораційної діяльності, воєнних злочинів, і їх результати допомагають швидко скорегувати істинний вектор розслідувань та зекономити час.

Автором висловлена думка, що тільки у сукупності з досліджуваними матеріалами досудового (судового) провадження можна використовувати результати судового психологічного дослідження із використанням спеціального технічного засобу – поліграфа.

Ключові слова: поліграф, принципи, судово-психологічне експертне дослідження, поліграфолог, стимули, енграма, фізіологічні реакції.

Abstract. The article focuses on the issue of using a computer polygraph in certain types of forensic psychological expert research and obtaining with its help indicative information necessary for the formation of an evidentiary base in the areas of investigation of facts of treason, collaboration activities, war crimes and other criminal proceedings. Based on the basic requirements of international treaties, scientific positions and practical experience, the concept and features of

the use of a computer polygraph in the activities of forensic expertise are considered. The main principles of conducting a forensic psychological investigation using a special technical means – a computer polygraph are determined, such as the principle of voluntariness, the principle of legality, the principle of impartiality, the principle of complexity, the principle of comprehensive provision of human rights and freedoms, the principle of clarity, which, in the author's opinion, will contribute to a high-quality research process and obtaining objective conclusions.

The author presents one of the options for using the Methodology for Detecting Hidden Information by forensic experts when conducting a forensic psychological examination using a polygraph in the form of tasks in specific thematic areas.

It is noted that to meet the needs of judicial, investigative, and advocacy activities, especially with the beginning of a full-scale invasion, a significant part of the research using a computer polygraph is conducted in the areas of investigating facts of treason, collaboration, and war crimes, and their results help to quickly adjust the true vector of investigations and save time.

The author expresses the opinion that only in conjunction with the studied materials of pre-trial (trial) proceedings can the results of a forensic psychological examination using a special technical device – a polygraph be used.

Key words: polygraph, principles, forensic psychological expert examination, polygraph examiner, stimuli, engram, physiological reactions.

Постановка проблеми. Сфери застосування поліграфа в нашій державі з кожним роком розширюються. Все більше бажаючих опановують спеціальність «Поліграфолог» та виконують дослідження із застосуванням поліграфа. Для забезпечення потреб судової, слідчої, адвокатської діяльності з початком повномасштабного вторгнення значна частина досліджень із застосуванням комп'ютерного поліграфа проводиться за напрямками розслідування фактів державної зради, колабораційної діяльності, воєнних злочинів. Результати зазначеної діяльності допомагають швидко скорегувати істинний вектор розслідувань та зекономити час. Ефективність застосування комп'ютерного поліграфа під час проведення окремих видів судових психологічних експертиз підтверджена численними науковими дослідженнями та практикою.

Із застосуванням комп'ютерного поліграфа з'явилася можливість судовими психологічними дослідженнями виявляти в пам'яті людини інформацію, яку несуть ідеальні сліди щодо обставин і подій злочину. Також є можливість визначити наявність або відсутність її викривлень під час відтворення основних, принципово важливих обставин за фактом злочину.

У контексті судової психологічної експертизи застосування комп'ютерного поліграфа за напрямками розслідування фактів державної зради, колабораційної діяльності, воєнних злочинів зумовлено тим, що зазвичай обставини злочину зберігаються у пам'яті, а у разі застосування спеціально підготовлених поліграфологом стимулів відбувається відтворення слідових ознак у пам'яті людини з результатом значущих фізіологічних реакцій організму. Водночас активізація достовірних спогадів або моделювання вигаданих подій відрізняється за фізіологічними реакціями людини. Саме тому неочевидність таких фізіологічних реакцій, особливо незначних емоційних відгуків, пов'язаних

з активізацією слідів пам'яті, вимагає застосування в окремих видах судово-психологічних експертиз складного інструментарію, яким є комп'ютерний поліграф. А набутий практичний досвід застосування комп'ютерного поліграфа сприяє висвітленню деяких особливостей зазначеної діяльності.

Матеріали та методи. Свої наукові дослідження щодо питання застосування поліграфа присвятили такі українські науковці, як: В. Я. Дідик, О. І. Клевцов, Н. І. Клименко, В. О. Коновалова, Т. А. Лешкович, Д. А. Мовчан, О. М. Морозов, О. І. Мотлях, О. А. Назаров та інші.

У судову психологічну експертизу із застосуванням комп'ютерного поліграфа великий науково-методичний вклад внесла і продовжує працювати в зазначеному напрямі Т. Р. Морозова. Розроблені Т. Р. Морозовою методичні рекомендації з використання комп'ютерного поліграфа під час проведення окремих видів судових психологічних досліджень оптимізують діяльність судового експерта та удосконалюють процес проведення експертних досліджень із використанням поліграфа [1].

Результати. Предметом опитування із застосуванням комп'ютерного поліграфа є здобуття орієнтувальної інформації щодо:

- ступеня ймовірності повідомленої опитуваною особою інформації;
- повноти наданої опитуваною особою інформації;
- джерела здобутої опитуваною особою інформації;
- уявлень опитуваної особи про певну подію;
- іншої орієнтувальної інформації, необхідної для конструювання версій розслідування певних подій [2].

Завданнями судової психологічної експертизи із застосуванням поліграфа є виявлення за допомогою стимулів у пам'яті людини наявності інформації, яка передбачає ідеальний слід події минулого, зокрема про:

- встановлення ступеня значущості для підекспертної особи певної інформації, викликаной її викривленням, приховуванням або підтвердженням;
- з'ясування відповідності чи невідповідності інформації, заявленої підекспертною особою стосовно фактів, обставин і подій, які підлягають дослідженню;
- будь-які інші обставини події злочину;
- діагностичні завдання, що полягають у виявленні часу, способу й послідовності дій, подій, явищ;
- ситуаційні завдання, які розкривають механізми події або її елементи.

Як і будь-яка діяльність дослідження із застосуванням спеціального технічного засобу – комп'ютерного поліграфа потребує фундаментальних основ, а саме принципів, дотримання яких надають цій діяльності якості та ефективності.

Потрібно враховувати те, що поліграфолог починає процедуру тестування із застосуванням поліграфа лише за умови:

- отримання від досліджуваного письмової згоди й обов'язково пере-свідчившись у тому, що ця згода є справді добровільною, а не наслідком при-мусу або психологічного тиску з боку сторонніх чи зацікавлених осіб;
- у разі відсутності у досліджуваного проблем, пов'язаних зі станом здо-ров'я, обмеженнями на виконання цієї процедури, інших причин, що можуть спричинити отримання недостовірних результатів виконаного дослідження, можемо сформулювати це як принцип добровільності.

Проведення поліграфологом дослідження із застосуванням поліграфа передбачає таку процедуру щодо досліджуваного лише за наявності відпо-відного завдання (заяви) від ініціатора (замовника) та стосується визначеного кола питань (тематика), які потребують тестової перевірки на поліграфі, попе-редньо обговорених у передтестовій та міжтестовій бесідах з досліджуваним. Отже, наступним принципом застосування поліграфа можемо назвати принцип правомірності.

У своїй професійній діяльності поліграфолог повинен неупереджено ста-витися до досліджуваної особистості. Принцип неупередженості спрямо-вує на неупереджене ставлення поліграфолога до особистості, відносно якої виникли сумніви в ініціатора (замовника) щодо повноти наданих нею інфор-маційних даних. Таким чином, наступним принципом визначаємо принцип неупередженості.

Використання всіх наявних методичних можливостей поліграфологом для забезпечення повної та всебічної обґрунтованості висновків щодо суб'єкта опитування та і взагалі виконання процедури опитування забезпечується прин-ципом комплексності.

Той факт, що особа, яка проходить дослідження із застосування поліграфа, має право відмовитися від цієї процедури на будь-якому етапі її проведення, і це не повинно свідчити про наявність у особи прихованої інформації, а також призводити до порушення її законних прав та свобод, дає нам підстави для визначення принципу забезпечення прав і свобод людини. Також цей принцип гарантує особі бути ознайомленою з тематикою тестів та з результатами прове-деного тестового опитування; пояснювати або не пояснювати можливе виник-нення в неї тих чи інших реакцій тощо. Принцип забезпечення прав і свобод людини закріплений та врегульований статтями 8–10 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод й для поліграфолога є провідним у реалізації спеціального дослідження з використанням поліграфа [3].

Ще одним принципом можемо визначити принцип зрозумілості, який передбачає, що опитування із застосуванням поліграфа проводиться виключно за умови адекватного розуміння суб'єктом опитування зверненого мовлення, що стосується як рівня володіння особою мовою, якою проводиться тесту-вання, так і розуміння змісту бесіди із поліграфологом.

На нашу думку, ці принципи є основою діяльності осіб, які проводять опитування із застосуванням поліграфа, але не вичерпують повний його список.

Під час здійснення судової психологічної експертизи із застосуванням поліграфа кількісні та якісні характеристики фізіологічних реакцій людини реєструються і свідчать про наявність або відсутність у пам'яті людини криміналістично значущої інформації.

Інформація про обставини, що підлягають доказуванню, відображається в пам'яті людини у вигляді образів – енграм. З точки зору психології це такий слід пам'яті, який внаслідок стимула-запитання експерта-поліграфолога викликає певні фізичні зміни в нервовій системі, які відображаються у фізіологічних реакціях. Термін енграма був введений німецьким ученим Ричардом Вольфгангом Семоном на початку XX століття для опису «внутрішнього запису» пам'яті [4].

Оскільки енграма є носієм інформації про події минулого, то експерт-поліграфолог, спостерігаючи динаміку реакцій підекспертної особи, може встановити, чи наявна в її пам'яті інформація про обставини злочину.

Злочинам щодо державної зради, колабораційної діяльності, воєнним злочинам притаманні такі ознаки у вигляді ідеальних слідів:

- інформація про злочин, що відображена як значуща реакція конкретної людини;
- інформація про певну подію злочину, тобто криміналістично значуща інформація;
- дані у вигляді слідів пам'яті (енграм) щодо наявної інформації, сприйнятої людиною за допомогою органів відчуття;
- інформація отримана у вигляді фізіологічних реакцій людини із застосуванням комп'ютерного поліграфа.

Під час проведення дослідження із застосуванням поліграфа, як один із варіантів, експерти використовують Методику виявлення прихованої інформації [1] та послуговуються завданнями у таких тематичних напрямках:

- приховування чи викривлення анкетних даних, окремих фактів біографії;
- зловживання алкогольними напоями, уживання наркотичних та (або) психотропних речовин без призначення лікаря;
- наявність боргів або фінансових зобов'язань, причетність до діянь, що передбачають юридичну відповідальність;
- контактів із членами злочинних організацій;
- співпраця з представниками правоохоронних органів, силових структур, військових формувань, органами, установами, організаціями держави-агресора – російської федерації та тимчасово окупованих територій (ТОТ);

- участь у діяльності заборонених громадських об'єднань чи релігійних організацій, членство в політичних партіях, наявності документів, що підтверджують право на тривале проживання на території держави-агресора;
- розголошення об'єктом опитування відомостей, що становлять таємницю, службову або конфіденційну інформацію.

Наводимо один із прикладів питань, які ставить замовник експертові-поліграфологу на проведення опитування із застосуванням поліграфа:

- «Чи виявляються під час опитування із застосуванням спеціального технічного засобу – комп'ютерного поліграфа у XXXXX XXX XXXXXXXX, XX.XX.XXXX р. н., значущі фізіологічні реакції, які свідчать про вживання, продаж та розповсюдження наркотичних засобів, психотропних речовин тощо?»;
- «Чи виявляються під час опитування із застосуванням спеціального технічного засобу – комп'ютерного поліграфа у XXXXX XXX XXXXXXXX, XX.XX.XXXX р. н., значущі фізіологічні реакції, які свідчать про вчинення злочинів?».

Особливого значення в умовах правового режиму воєнного стану набуває питання такого змісту:

«Чи виявляються під час опитування із застосуванням спеціального технічного засобу – комп'ютерного поліграфа у XXXXX XXX XXXXXXXX, XX.XX.XXXX р. н., значущі фізіологічні реакції, які свідчать про співпрацю з представниками правоохоронних органів, силових структур, військовими формуваннями, органами, установами, організаціями держави-агресора – російської федерації та тимчасово окупованих територій (ТОТ)?».

Сучасний рівень розвитку науки не дозволяє шляхом реєстрації та аналізу фізіологічних реакцій людини у відповідь на пропоновані стимули глибоко конкретизувати інформацію, якою вона володіє. Актуалізуючи образи, що зберігаються у пам'яті обстежуваного, експерт-поліграфолог лише вивчає виразність, стійкість, співвідношення реакцій на питання тестів. На основі аналізу виявлених реакцій експерт-поліграфолог формулює експертну версію щодо відповіді на поставлені питання. Вирішення питань права («Чи вчиняв?», «Чи здійснював?», «Чи мав умисел?» та ін.) не входить до компетенції експерта-поліграфолога.

Відповідно до ст. 84 КПК України висновок експерта є процесуальним джерелом доказів, на підставі якого слідчий, прокурор, слідчий суддя і суд встановлюють наявність чи відсутність фактів та обставин, що мають значення для кримінального провадження та підлягають доказуванню [5].

Висновки. Ми впевнені, що у багатьох учених та практиків не виникає сумнівів щодо ефективності використання поліграфа в боротьбі зі злочинністю. В Україні останніми роками звертається багато уваги на проблему застосування комп'ютерного поліграфа під час розслідування злочинів. Основними принципами проведення судового психологічного дослідження із застосуванням

спеціального технічного засобу – комп’ютерного поліграфа є принцип добровільності, принцип правомірності, принцип неупередженості, принцип комплексності, принцип всебічного забезпечення прав і свобод людини, принцип зрозумілості. Сподіваємося, що дотримання зазначених принципів буде сприяти якісному процесу дослідження та отриманню об’єктивних висновків. На наш погляд, тільки у сукупності з досліджуваними матеріалами досудового (судового) провадження можна використовувати результати судового психологічного дослідження із використанням спеціального технічного засобу – поліграфа.

Перелік використаних джерел:

1. Морозова Т. Р. Методика виявлення прихованої інформації у поліграфних дослідженнях : монографія / за наук. ред. О.М. Морозова. Київ : Алерта, 2023. 472 с.
2. Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень : Наказ Мін’юсту України від 08.10.1998 р. № 53/5 (зі змінами та доповненнями). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text> (дата звернення: 28.09.2025).
3. Європейська конвенція з прав людини. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 28.09.2025).
4. Wikipedia. Richard Semon. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Richard_Semon (дата звернення: 28.09.2025).
5. Кримінальний процесуальний кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 28.09.2025).

References:

1. Morozova, T. R. (2023). *Metodyka vyyavlennya prykhovanoyi informatsiyi u polihrafnykh doslidzhennyakh* [Methodology for detecting hidden information in polygraph examinations]. Kyiv: Alerta. 472 p. [in Ukrainian].
2. Instruktisiia pro pryznachennia ta provedennia sudovykh ekspertyz ta ekspertnykh doslidzen ta Naukovo-metodychnykh rekomendatsii z pytan pidhotovky ta pryznachennia sudovykh ekspertyz ta ekspertnykh doslidzen: Nakaz 08.10.98 № 53/5 (1998). [Instructions on the appointment and conduct of forensic examinations and expert studies and Scientific and methodological recommendations on the preparation and appointment of forensic examinations and expert studies: Order of the Ministry of Justice of Ukraine dated 08.10.1998 No. 53/5 (with amendments and supplements)]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text> [in Ukrainian].
3. Yevropeyska konventsia z prav lyudyny [European Convention on Human Rights]. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text [in Ukrainian].
4. Wikipedia. Richard Semon. Retrieved from: https://en.wikipedia.org/wiki/Richard_Semon [in Ukrainian].
5. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy [Criminal Procedure Code of Ukraine]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> [in Ukrainian].

Дата надходження статті: 29.09.2025

Дата прийняття статті: 30.10.2025

Опубліковано: 05.12.2025

